

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Факультет геології, географії, рекреації і туризму
Кафедра фізичної географії та картографії

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Декан факультету геології,
географії, рекреації і туризму

Віліна ПЕРЕСАДЬКО

«20» березня 2024 р.

ПРОГРАМА
АТЕСТАЦІЙНОГО ІСПИТУ З ГЕОГРАФІЇ

рівень вищої освіти	<u>перший (бакалаврський)</u>
галузь знань	<u>10. Природничі науки</u>
спеціальність	<u>106. Географія</u>
освітня програма	<u>Картографія, геоінформатика і кадастр</u>
вид дисципліни	обов'язкова
факультет	геології, географії, рекреації і туризму

2023 / 2024 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму
«18» березня 2024 року, протокол № 3

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ:

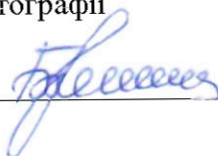
Пересадько В. А., д. геогр. н., професор кафедри фізичної географії та картографії,
заступник голови екзаменаційної комісії;

Попович Н.В., к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії та картографії, гарант
освітньої програми;

Прасул Ю.І., к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії та картографії;

Байназаров А.М., к. геогр. н., доцент кафедри фізичної географії та картографії, завідувач
кафедри

Програму схвалено на засіданні кафедри фізичної географії та картографії
Протокол від «07» березня 2024 року № 13
Завідувач кафедри фізичної географії та картографії

_____ Анатолій БАЙНАЗАРОВ

Програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми:
Гарант ОПП «Картографія, геоінформатика і кадастр»

_____ Наталія ПОПОВИЧ

Програму погоджено науково-методичною комісією факультету геології, географії,
рекреації і туризму
Протокол від «18» березня 2024 року № 3
Голова науково-методичної комісії
факультету геології, географії, рекреації і туризму

_____ Олександр ЖЕМЕРОВ

ВСТУПНА ЧАСТИНА

Підсумкова атестація осіб, які здобувають перший (бакалаврський) рівень вищої освіти з географії, у вигляді атестаційного іспиту зі спеціальності 106. Географія передбачає діагностику компетентностей та результатів навчання для бакалаврів і здійснюється Екзаменаційною комісією після повного виконання навчального плану за спеціальністю «Географія», освітньо-професійної програми «Картографія, геоінформатика і кадастр», і передусе захисту кваліфікаційної роботи бакалавра. Порядок створення, організації та роботи екзаменаційної комісії регламентується Положенням про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії для атестації здобувачів вищої освіти, затвердженого Вченою радою університету.

Атестаційний іспит – це завершальна стадія оцінки рівня підготовки фахівців-бакалаврів – комплексна перевірка знань студентів з фахових дисциплін, передбачених навчальним планом за освітньо-професійною програмою і проводиться для студентів 4 курсу денної форми навчання у 8 семестрі. Основним науково-методичним документом, що регламентує зміст атестаційного іспиту, є програма. Вона спрямована на забезпечення комплексного підходу до оцінки теоретичної, методичної та практичної підготовки студентів, до виявлення ступеня їх підготовки до майбутньої самостійної діяльності. Мета програми – визначити обсяг і необхідний рівень теоретичних знань, практичних навичок і вмінь з профільних дисциплін, отриманих студентами в галузі географії, картографії, геоінформатики і кадастру.

Питання охоплюють змістовну частину підготовки в межах нормативних навчальних дисциплін природничо-наукової, професійної та практичної підготовки і визначені загальними і фаховими компетентностями ОПП «Картографія, геоінформатика і кадастр». Вибіркову частину підготовки, яка є варіативною, у питаннях атестації не відображено.

Питання іспиту перевіряють здатність розв'язувати комплексні задачі та вирішувати практичні проблеми у сфері географії, картографії, геоінформатики і кадастру, що передбачає застосування сучасних теорій та методів дослідження природних і соціально-економічних об'єктів.

Атестаційний іспит укладено у відповідності до Стандарту вищої освіти України спеціальності 106 «Географія», галузь знань 10 «Природничі науки» за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти, затвердженого Міністерством освіти і науки України № 805 від 16.06.2020 р. та освітньо-професійної програми «Картографія, геоінформатика і кадастр»,

затвердженої Вченою радою університету 26.08.2020 р., протокол № 13, введеної у дію наказом ректора від 31.08.2020 р. № 0202-1/280.

Для успішного складання атестаційного іспиту студент має опанувати за 4 курси такі:

загальні компетентності:

ЗК02. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК09. Здатність працювати автономно.

фахові компетентності:

СК2. Здатність застосовувати знання і розуміння основних характеристик, процесів, історії і складу природи і суспільства.

СК5. Здатність аналізувати склад і будову геосфер (у відповідності до спеціалізації) на різних просторово-часових масштабах.

СК7. Знання і використання специфічних для географічних наук теорій, парадигм, концепцій та принципів відповідно до спеціалізації.

СК10. Здатність ідентифікувати та класифікувати відомі і реєструвати нові об'єкти у географічній оболонці, їх властивості та притаманні ним процеси.

програмні результати навчання:

ПР01. Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії географії, а також світоглядних наук.

ПР03. Пояснювати особливості організації географічного простору.

ПР06. Використовувати інформаційні технології, картографічні та геоінформаційні моделі в галузі географічних наук.

ПР07. Визначати основні характеристики, процеси, історію і склад ландшафтної оболонки та її складових.

ПР09. Аналізувати склад і будову природних і соціосфер (у відповідності до спеціалізації) на різних просторово-часових масштабах.

ПР014. Застосовувати методи і прийоми аналізу генезису, еволюції і тенденцій розвитку об'єктів та явищ навколишнього середовища.

На атестаційний іспит вноситься матеріал таких дисциплін: ОК 12. Топографія з основами геодезії, ОК 17. Дистанційне зондування Землі, ОК 19. Картографія, ОК 20. Фізична географія материків і океанів, ОК 23. Регіональна економічна і соціальна географія, ОК 24. Географічні інформаційні системи.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ АТЕСТАЦІЙНОГО ІСПИТУ

Тема 1. ТОПОГРАФІЯ І КАРТОГРАФІЯ

Топографічні карти. Карта та план місцевості. Особливості топографічних карт. Системи координат, що застосовуються в топографії та геодезії. Орієнтування ліній. Географічні і магнітні азимути. Дирекційні кути, румби. Прямі і зворотні азимути і румби. Елементи топографічних карт і планів. Математична основа, її елементи, проєкції топографічних карт, масштаби, номенклатура і розграфка, геодезична основа. Умовні знаки: їх види. Читання і аналіз карт і планів. Розв'язання задач за картами і планами.

Топографо-геодезичні зйомки місцевості. Поняття про топографо-геодезичні зйомки місцевості та основні принципи їх виконання. Види і способи зйомок. Лінійні та кутові вимірювання на місцевості. Види зйомок місцевості: контурні, висотні, комплексні; теодолітна тахеометрична, мензульна, окомірна, нівелювання (геометричне, тригонометричне, барометричне), їх суть і види. Прості знімання місцевості. Аерофотознімання. Дешифрування аерознімків.

Географічні карти, атласи, глобуси. Особливості і властивості карт. Стандартизація термінів і визначень з картографії. Географічні карти: визначення, елементи, типи, класифікація. Загальногеографічні і тематичні карти, особливості їх елементів. Серії карт, їх види, особливості призначення. Географічні атласи, їх значення, класифікація. Глобус: призначення, особливості як моделі Землі, класифікація.

Математична основа карти, її призначення, елементи. Картографічні проєкції, їх загальні рівняння. Класифікація проєкцій. Спотворення картографічного зображення. Головний та окремі (часткові) масштаби карти. Спотворення довжин, кутів, форм, площ на картах, їх розподіл у різних проєкціях, величини спотворень. Проєкції карт світу, півкуль, материків, океанів, окремих держав, України. Координатні сітки географічних карт, їх види. Рамки карт.

Картографічне зображення, його елементи. Засоби зображення об'єктів і явищ на географічних картах. Картографічні знаки, їх функції, класифікація. Способи зображення тематичних явищ на картах – значків, лінійних знаків, ізолій, якісного фону, кількісного фону, локалізованих діаграм, точковий, ареалів, знаків руху, картодіаграм, картограм. Способи зображення рельєфу. Вибір способів зображення. Картографічні шрифти. Картографічна топоніміка. Види і зміст допоміжних елементів. Легенди тематичних карт, їх види. Додаткові дані карти, їх призначення, перелік, зміст.

Картографічна генералізація. Поняття про картографічну генералізацію, її сутність, фактори, види. Особливості генералізації залежно від способів зображення тематичних явищ і характеру їх розміщення.

Виготовлення та використання картографічних творів. Основні етапи проектування карт, їх сутність і зміст. Поняття про геоінформаційні системи. Вибір картографічних проекцій. Проектування змісту і легенди карти. Розробка шкал кількісних показників; вибір зображальних засобів. Суть і правила компонування.

Поняття про використання картографічних творів. Метод дослідження: поняття та основні прийоми. Візуальний аналіз і опис за картами. Графічні і картометричні прийоми. Вивчення за картами закономірності розміщення, структури, взаємозв'язків, залежностей і динаміки явищ.

Тема 2. ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ І ДИСТАНЦІЙНЕ ЗОНДУВАННЯ ЗЕМЛІ

Загальні відомості про ГІС. Поняття ГІС. Поняття просторових даних. Безперервні (континуальні) та дискретні дані у ГІС. Растровий та векторний формат даних у ГІС, їх властивості. Порівняння функціональності ГІС та карти, їх властивостей, ГІС та графічних редакторів для побудови карт та аналізу даних. Процеси прив'язки растрових зображень та їх векторизації. Комерційні (пропріетарні) та відкриті ГІС, компанії-розробники та їх програмне забезпечення.

Основи роботи в ГІС. Основні операції аналізу в ГІС на основі накладання (оверлею) векторних шарів, із побудовою нових шарів, операціями аналізу атрибутивних даних, побудовою цифрових моделей рельєфу тощо. Основи роботи в ArcGIS, основні правила та особливості.

Дистанційне зондування Землі. Основні етапи історії розвитку ДЗЗ. Технології сучасних дистанційних зйомок, їх особливості. Призначення різних видів зйомки та знімків. Особливості зйомки в різних діапазонах, зонах спектру, переваги та недоліки. Характеристики супутників, форма орбіти супутників, інші показники. Типи супутникових систем, види космічних знімків, їх характеристики.

Тема 3. ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Океани. Загальна характеристика фізико-географічних умов Світового океану. Тихий океан. Найважливіші риси геологічної будови і рельєф дна. Клімат і води. Життя в Тихому океані. Індійський океан. Геологічна будова і рельєф дна океану. Клімат і води океану. Життя в Індійському океані.

Атлантичний океан. Геологічна будова і рельєф дна океану. Клімат і води океану. Життя в Атлантичному океані. Північний Льодовитий океан. Геологічна будова і рельєф дна. Клімат і води. Життя у Північному Льодовитому океані.

Материка (географічне положення, форми рельєфу, загальні кліматичні особливості, ґрунтові і підземні води, рослинність). Африка. Австралія та Океанія. Антарктида. Південна Америка. Північна і Центральна Америка. Євразія.

Україна. Географічне положення, територія, кордони. Загальний аналіз природних умов і ресурсів. Геолого-геоморфологічна будова і ресурси надр. Кліматичні умови та ресурси. Внутрішні води. Чорне і Азовське моря. Річки України. Підземні води України, їх вплив на розвиток ландшафту. Ґрунтово-рослинний покрив і тваринний світ. Регіональний аналіз природних умов. Зона мішаних лісів, Зона широколистяних лісів, Лісостепова зона України, Степова зона. Українські Карпати. Кримські гори. Географічні проблеми раціонального використання природних умов і ресурсів, охорона природи в Україні.

Тема 4. ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Світове господарство. Типологія країн за рівнем соціально-економічного розвитку. Природно-ресурсний потенціал світового господарства. Мінерально-ресурсний, земельно-ресурсний, водно-ресурсний, лісоресурсний потенціал. Рекреаційний потенціал. Ресурси Світового океану. Промисловість світу. Структура промисловості у різних соціально-економічних типах країн. Сільськогосподарське виробництво в системі світового господарства.

Країни Європи; країни Північної, Східної, Південно-Східної, Південної, Південно-Західної Азії; країни Північної Америки; країни Латинської Америки; країни Африки; країни Австралії та Океанії. Україна.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ АТЕСТАЦІЙНОГО ІСПИТУ

Атестаційний комплексний іспит буде проведено на платформі LMS Moodle. На початку іспиту – обов'язкова ідентифікація у Zoom. Відеоідентифікація кожного студента протягом всього часу іспиту є обов'язковою умовою, тому технічною умовою є наявність працюючої web-камери студента та наявність стійкого сигналу інтернет задля роботи.

Питання атестаційного іспиту для кожного студента формуються в індивідуальному порядку. Таймінг екзамену – 150 хвилин з урахуванням необхідності перевірки чи завантаження відповідей.

Напередодні будуть організовані консультаційні заняття з кожного освітнього компоненту, який винесений у програму атестаційного іспиту. Графік консультацій оприлюднений на сайті факультету геології, географії, рекреації і туризму.

Умови допуску студента до підсумкової атестації:

Згідно з п. 5.4.1. Проведення атестації Положення про організацію освітнього процесу в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (<https://cutt.ly/iw0odKMm>), атестацію проходить кожен студент після повного виконання ним відповідного навчального плану.

Допуск до атестації здійснюється наказом ректора за поданням декана факультету. Декан факультету надає подання ректору щодо допуску студента до атестації у формі атестаційного іспиту у разі повного виконання студентом відповідного навчального плану.

СТРУКТУРА ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗАВДАНЬ АТЕСТАЦІЙНОГО ІСПИТУ

Завдання представлені рівномірно за темами. Всього завдань – 38, з них:

Тестові завдання закритого типу з вибором однієї правильної відповіді: 22 завдання, за кожне – 1 бал, всього **22 бали**. У кожному з завдань пропонується 4 можливі варіанти відповіді, з яких правильним є лише один.

Завдання на встановлення відповідності (встановлення логічних пар): 9 завдань, за кожну правильно утворену логічну пару – 1 бал, всього – **36 балів**. До кожного завдання у двох колонках подано інформацію, яку позначено цифрами (ліворуч) і буквами (праворуч). Виконуючи завдання, необхідно встановити відповідність інформації, позначеної цифрами і буквами (утворити логічні пари) та записати відповідно до цифр літери, які відповідають завданню у лівому стовпчику таблиці.

Завдання на встановлення правильності тверджень: 2 завдання, за кожен правильну відповідь – 1 бал, всього – **8 балів**. Завдання представлене у двох колонках. У лівій колонці подано твердження, у правій колонці можливі варіанти відповіді (так, ні). Слід залишити правильну відповідь у залежності від того, чи згодні Ви з цим твердженням чи ні. Іншу (зайву) відповідь слід викреслити.

Завдання на встановлення послідовності: 2 завдання, за кожне – 2 бали, всього – **4 бали**. Слід записати представлені факти у порядку зменшення, збільшення, хронології, географічного розподілу тощо відповідно до завдання. Кожен наведений факт позначається певною літерою. Поруч надана таблиця для позначення певної послідовності літер, що позначають представлені факти.

Завдання відкритого типу щодо способів зображення змісту карти полягає у заповненні 1 таблиці за 5 рядками. Кожен рядок оцінюється в 2 бали, з яких – вірність названого словесно способу (1 бал), вірність графічної побудови та її узгодженість із вмістом всього рядка (1 бал). Всього – **10 балів**.

Завдання відкритого типу, що потребують застосування картографічних знань і навичок: 2 завдання, за кожне 10 балів, всього **20 балів**.

До структури екзаменаційного завдання входять 3 завдання відкритого типу, які передбачають виявлення навичок самостійного творчого мислення, комплексного географічного, письмового послідовного викладу власних думок. Аналітичне питання – це завдання, яке передбачає для обґрунтованої відповіді використання знань і навичок з кількох фахових дисциплін. Відповідаючи на питання іспиту, студент, що претендує на отримання диплому бакалавра Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна з географії, повинен показати вміння чітко, логічно й грамотно формулювати думки, структурувати інформацію, точно і повно відтворювати факти, конкретні концепції та аналізувати їх, виділяти причинно-наслідкові зв'язки, ілюструвати поняття відповідними прикладами, аргументувати свої висновки.

Час виконання – 150 хвилин. Максимальна сума балів за виконання всіх завдань – 100 балів. Пороговий бал – 50.

Використання джерел інформації категорично забороняється. У разі їх використання здобувач вищої освіти одержує загальну нульову оцінку.

Загальна шкала оцінювання

Сума балів за усі надані відповіді на питання екзамену	Оцінка за національною шкалою
90–100	відмінно
70-89	добре
50-69	задовільно
1-49	незадовільно

Критерії оцінювання окремого відкритого питання атестаційного іспиту

Критерії оцінювання	Максимальна можлива кількість набраних балів
Знання теоретичного матеріалу, вміння аналізувати його, виділяти причинно-наслідкові зв'язки, комплексність і аналітичність відповіді:	
Студент виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно виконувати завдання, знаходить алгоритм виконання завдання, правильно встановлює причинно-наслідкові зв'язки і демонструє розуміння географічних процесів	7
Студент вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, вільно розв'язує вправи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких незначна	5-6
Студент володіє навчальним матеріалом на середньому рівні, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні	3-4
Студент володіє матеріалом на рівні початковому рівні, що становить незначну частину навчального матеріалу	1-2
Повнота, логічність і послідовність розкриття теми	1
Аргументованість висновків, вміння розрізняти головне від другорядного	1
Грамотність, охайність оформлення роботи	1
Усього	10

ЛІТЕРАТУРА

1. Багров М. В., Боков В. О., Черваньов І. Г. Землезнавство. Підручник. Київ : Либідь, 2000. 465 с.
2. Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн : навчальний посібник. Київ : Академія, 2007. 704 с.
3. Безуглий В. В., Козинець С. В. Регіональна економічна і соціальна географія світу : навч. посібник. 2-ге вид., доп., перероб. Київ : Академія, 2007. 688 с.
4. Білявський Г. О., Бутченко Л. І., Навроцький В. М. Основи екології: теорія та практикум : навч. посібник. Київ : Лібра, 2002. 352 с.
5. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. Київ : Укр. енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1989-1993.
6. Географічні атласи світу, України, Харківської області.
7. Географія світового господарства (з основами економіки) : навч. посіб. / за ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова. Київ : Знання, 2011. 640 с.
8. Гончарова Л. Д., Серга Е. М., Школьнік С. П. Клімат і загальна циркуляція атмосфери : навч. посіб. Київ : КНТ, 2005. 252 с.
9. Горєв Л. М., Пелешенко В. І., Хільчевський В. К. Гідрохімія України : підручник. Київ : Вища школа, 1995. 308 с.
10. Грунтознавство з основами геології : підручник / Назаренко І. І., Польчина С. М., Дмитрук Ю. М., Смага І. С., Нікорич В. А. Чернівці : Книги-XXI, 2006. 503 с.
11. Грунтознавство : підручник / Д. Г. Тихоненко, М. О. Горін, М. І. Лактіонов та ін.; за ред. Д. Г. Тихоненка. Київ : Вища освіта, 2005. 703 с.
12. Екологічна енциклопедія: у 3-х т. / Редкол.: А. В.Толстоухов (гол. ред.) та ін. Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2008.
13. Екологія. dtv-Atlas. Перекл. з нім. / Дітер Гайріх, Манфред Гергт. Київ : Знання, 2001.
14. Загальна гідрологія : підручник / В. К Хільчевський, О. Г. Ободовський, В. В. Гребінь та ін. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 399 с.
15. Затула В. І., Мисник С. В. Деякі особливості антициклонічної діяльності на території України в різні сезони року. *Метеорологія, кліматологія та гідрологія*. 2008. Вип. 50. Ч. 1. С. 51–57.
16. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Київ : Паливода, 2006.
17. Клименко В. Г, Фенько О. П. Фізична географія України : навчальний посібник для студентів-географів. Харків, 2013. 96 с.
18. Клімат України. Київ : Вид-во Раєвського, 2003. 560 с.
19. Козаченко Т. І., Пархоменко Г. О., Молочко А. М. Картографічне моделювання. Вінниця : Антекс-У ЛТД, 1999. 328 с.
20. Кравчук Я. С. Геоморфологічне картографування. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 176 с.
21. Кукурудза С. І. Біогеографія. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 504 с.
22. Ляшенко Д. О. Картографія з основами топографії : навч. посіб. Київ : Наукова думка, 2008. 184 с.
23. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України : підручник. Київ : Знання, КОО, 2006. 511 с.
24. Міхелі С. В. Основи ландшафтознавства: Курс лекцій. Київ ; Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. 184 с.
25. Міхелі С. В. Українське ландшафтознавство: витоки, становлення, сучасний стан : монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. 416 с.
26. Немець К. А., Немець Л. М. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі : монографія. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 228 с.
27. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Гусєва Н. В. Основи соціальної географії : навч. посібник. Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2016. 234 с.
28. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Немець К. А. Демографічний розвиток Харківського регіону :

- монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 200 с.
29. Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до соціальної географії. Київ : Знання, 2000. 204 с.
 30. Питуляк М. Р., Питуляк М. Р. Гідрологія : навч.-метод. посібник. Тернопіль : ТНПУ, 2016. 118 с.
 31. Підгрушний Г. П. Промисловість і регіональний розвиток : монографія. Київ : Інститут географії НАН України, 2009. 300 с.
 32. Покоłodна М. М. Рекреаційна географія : навч. посібник. Харків : ХНАМГ, 2012. 275 с.
 33. Політична географія і геополітика : навч. посібник / Яценко Б. П., Стафійчук В. І., Брайчевський Ю. С. та ін.; за ред. Б. П. Яценка. Київ : Либідь, 2007. 255 с.
 34. Потіш Л. А. Екологія : навч. посібник. Київ : Знання, 2008. 345 с.
 35. Проценко Г. Д. Метеорологія і кліматологія. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2009. 265 с.
 36. Решетченко С. І. Метеорологія та кліматологія. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 216 с.
 37. Свинко Й. М., Сивий М. Я. Геологія : підручник. Київ : Либідь, 2003. 480 с.
 38. Соціальна географія : підручник / за ред. Л. Немець та К. Мезенцева. Київ, 2019. 304 с.
 39. Стецюк В. В., Ковальчук І. П. Основи геоморфології : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2005. 495 с.
 40. Стихійні метеорологічні явища на території України за останнє двадцятиріччя (1986–2005 рр.) / за ред. В. М. Ліпінського, В. І. Осадчого, В. М. Бабіченко. Київ : Ніка- Центр, 2006. 311 с.
 41. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів. Одеса : Астропринт, 2009. 544 с.
 42. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навчальний посібник. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.
 43. Черваньов І. Г. Словник термінів із землезнавства. Харків : Основа, 1997. 30 с.
 44. Шаблій О. І. Основи суспільної географії : підручник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. 496 с.
 45. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів, 2001. 744 с.
 46. Шевчук Л. Т. Соціальна географія : навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 349 с.
 47. Шипулін В. Д. Основні принципи геоінформаційних систем : навч. посібник. Харків : ХНАМГ, 2010. 313 с.
 48. Шищенко П. Г. та ін. Фізична географія материків і океанів : підручник у 2-х т. Т. 1. Азія. Київ, 2017. 643 с.
 49. Шищенко П. Г. та ін. Фізична географія материків і океанів : підручник: у 2-х т. Т. 2. Європа. Київ, 2017. 540 с.
 50. Юрківський В. М. Регіональна економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни : підручник. 2-ге вид. Київ : Либідь, 2001. 416 с.